

שירה ותחייה

הערות על עגנון

לזכר מוריאל לוי והנרי דומבאונר

א.
כנראה אחת מדרכי הביטוי של ההשראה. ואין בכך כדי להמעיט בחשיבותה של משמעות הפשט. בספרות, האותיות שעל גדות הרווחים שבין השורות – מקום העקבה – הן שפה מעודנת, מרמזת באמצעות תמונות ומטאפורות, ששום דיבור אינו נקי מהן. על המורים ללמד את התלמידים להעריך אותן: אלה הלומדים לקרוא צריכים לדעת לאתר את המקום הנכון שבו מצויה המשמעות הפואטית.

שפתו של עגנון והחיים שהיא מתארת – בשלמותם או בהתפוררותם – ואדמת ארץ ישראל הניבטת ממנה, כל זה מתייחס אל הספרים, נשמע בהם או בא מהם. כל זה בא מעבר שאפשר לתהות אם אי פעם התקיים בהווה, ואם הוא ניתן לתיאור היום!¹ השירה מביעה אותו – אך לא בתור הנושא שלה. היא מביעה אותו כְּזֶמֶר. הַזֶּמֶר שלו אינו מתמצה בהתאמה המושלמת בין האמירה לדבר האמור,² הנזקפת לזכות מקצועיותו של הסופר, וגם לא "באהבת המחבר לעמו, לדתו

האם עגנון שייך לעולם המסורת היהודית, אשר לו מוקדש, כך נדמה, החלק המוכר ביותר והמוערך ביותר של יצירתו? או שמא, להיפך, הוא העד לקריעה ולהתפרקות ולסוף של העולם הזה, ומשום כך – בניסוח עממי – הוא "אחוז חרדה מן העולם המודרני"? הדילמה הזאת מוצדקת רק במידה שיצירה פואטית היא גם תעודה, ובמידה שהאמנות הבונה אותה משתמשת בשפת הדיבור. אמנות זו עוסקת באובייקטים שגם עיתונים, מודעות, דו"חות ומכתבים בכל תקופה מדברים עליהם, גם אם הם משמשים רק הזדמנות טובה ותירוץ לביטוי הפואטי של השירה. ממהותה של האמנות שהיא משתמעת בין השורות – בהפסקות, בפסקי הזמן – כמו עקבה המקדימה את הפסיעה או כמו הד המקדים את הקול. רק הפרשנות מבצעת, בדיעבד, את המהלך או השליחות האלה, וחוזרת על כך שוב ושוב. אנכרוניזם זה הוא

¹ במקור, משחק מלים בין présent (הווה) ובין re-présenter (לתאר), במשמעות של החזרת הדבר

המתואר להווה (ההערות הממסופרות הן של המתרגמים; ההערות המסומנות בכוכבית הן של

ולשפתו, ל"אהבת ישראל"³ – שבהיותה רגש ממשי, יש בכוחה להסביר את עבודתו הספרותית כעבודה. מחוץ לכל מקצועיות, לכל השתייכות ולכל מחויבות, החיפוש אחר צלילות מסוימת, ואחר משמעות שלא ניתנת לביטוי בלעדיה, מצא אצל עגנון קלידים ומוצא בשפה הזאת, בחיים האלה, על האדמה הזאת.

שפתו חיה ומודרנית, אך לידתה בתחייה, בצמיחה ממעמקי כתבי הקודש; יציאה אל האור של נחשול אצור של אותיות, שבהן השתקעו מחלוקות ומסורות שבעל פה. מתחת לקצף המחורר כמו תחרה נמצאים סימנים זעירים של פירושים המפרשים פירושים. זו השפה המתה של כתבי הקודש, שבה כל ביטוי מצוי במרחב האחרון שלו, שאין לגעת בו. אך האם זהו מוות, האם זו נייחות ותו לא? או שמא זו דרכה של אמירה מסוימת לחפש את מה שאין לבטאו, רחוק יותר מן המקום שאליו הזיכרון מגיע? כתיבה כשאלה. שאלה כיחס. כמה השתנות מצויה בלב הנצחיות של השאלה האצורה בספרים! מדור לדור לא פסקו עיניים אמיצות ותאוותניות לסרוק אותם, לחטט בהם, להפוך בהם ולהפוך בהם כדי לחבור – בלי להשיג זאת לעולם – אל התנועה הנייחת של הסימנים, שהולכים אל "המעמקים הקדמונים" של טקסטים רב־שכבתיים אלה.

שפה חיה, שפה שהוקמה לתחייה, אשר

מלותיה נקראות לבטא בשביל האנשים החיים את הדברים שבהווה ואת התקוות. אך האם יש חיים מתחת לחלום העיקש הנישא במלים אלה, ומתחת לזיכרון הלא־נמחה של מולדתם הסמנטית בטקסטים?

המלה העברית, יש בה דו־משמעות או חידתיות. היא היתה אחד ממקורות המליצה⁴ עוד הרבה לפני עגנון; המשפט עשה שימוש בקטעים מקראיים והפיק מכך אפקטים רטוריים, ללא שום סימון של מרכאות, בשביל הקורא המתמצא בהם. בכתיבתו של עגנון, מליצה זו היא ניתוק מאונטולוגיה מסוימת. שימוש במקור מקראי או חז"לי, העתקה של נוסחה סמכותית ושינוי קטן או הדר, והנה המלה שאינה מחקה שום מודל משתמעת בהקשר שבו היא נאמרת, ומצביעה בו־בזמן, בקונטרפונקט, אל עבר עבר שלא ניתן עוד לתארו. זו צורתה החידתית של שפה שהוקמה לתחייה, שראשיתה מתוך העקבה שלה עצמה!

החיים היהודיים המתוארים באמירה דו־משמעית זו שייכים לה, ולא רק כפי שנושא שיין לשיח העוסק בו. "באופן קיומם" הם ממשיכים ומכפילים את החידתיות. לקהילת ישראל, לענייני הגלות שלה, ולאֶרץ ששבו אליה, אין התחלה בהווה המאיימת אותם! הם מעידים על עבר זה על ידי הריטואל החודר לתנועות החומריות של הקיום, כך שהן מוסטות ממטרתן הטבעית אל עבר

² Le Dire et le Dit – מושגי מפתח בהגותו של לוינס. האמירה (Le dire) היא מה שמקדים את הדיבור עצמו או את הכתיבה, ההתכוונות הראשונית והאי־סופית, שהדבר האמור או הכתוב (Le dit) אינם אלא ביטוי חלקי ובלתי מספק שלהם. הפרשנות אמורה לגשר על הפער שביניהם.

אך רק באופן זמני וכפעולה שיש לחדשה תמיד

³ ביטוי זה מופיע במקור בעברית, בתעתיק צרפתי

⁴ המלה מופיעה במקור בעברית, בתעתיק צרפתי

